

ТЕКСТ СТАТТІ ТУТ

Г. ТОМІЛЕНКО (Черкаси)

Діяльність професійних пожежних
підрозділів на Правобережній Україні у
другій половині XIX — на початку XX ст.

Початок становлення професійної пожежної охорони України припадає на першу половину XIX ст., проте свого поширення та розвитку вітчизняні пожежні команди набули лише в пореформений період. У 1853 р. Міністерством внутрішніх справ Росії було введено «Нормативний табель складу пожежної частини в містах» та затверджено штати пожежних команд для 461 міста імперії. Чинність документа поширювалась і на міста Правобережної України — Київ, Луцьк, Житомир, Кам'янець-Подільський, Черкаси, Білу Церкву та ін.

Кількісний склад професійних пожежних частин Правобережної України у пореформений період був незначним. Так, з доповіді подільського губернського правління київському генерал-губернатору за № 7786 від 29 листопада 1868 р. відомо, що губернія мала 9 професійних пожежних команд. Протипожежний захист міст на Поділлі здійснювали: в місті Кам'янець-Подільському — 36 рядових, 2 унтер-офіцери та брандмейстер; у Проскурові, Летичеві, Гайсині — по 8 пожежних; у Літині — 6; Брацлаві — 7; Ольгополі — 4; у Новій Ушиці — 3; у Вінниці — 14 рядових та 2 унтер-офіцери !.

Водночас Київська губернія мала наприкінці 60-х років XIX ст. 12 професійних пожежних частин. Що ж до кількості пожежних чинів, то в Києві було 142 пожежних і 8 унтер-офіцерів, Каневі — 6 пожежних, Таращі — 7 пожежних і один унтер-офіцер, Василькові — 11 пожежних на чолі з унтер-офіцером, Умані — 30 пожежних і унтер-офіцер, Чигирині, Сквирі та Липовці — по 7 пожежних і одному унтер-офіцеру, Бердичеві — 70 пожежних і 2 унтер-офіцери, Радомишлі — 7 пожежних, Звенигородці та Черкасах — по 11 пожежних і одному унтер-офіцеру².

Така кількість пожежних частин не могла задовольнити потреб проти-пожежної безпеки Правобережної України. Особливо страждали повіти та волості краю, де люди фактично залишалися віч-на-віч з вогняною стихією. Становище погіршилося з відміною збору із застрахованого майна, встановленого на потреби пожежної безпеки у 1847 р. Спочатку цей збір було зменшено до 25 коп. (замість 75) з 1000 крб. застрахованого майна, а 31 травня 1865 р. постановою Державної Ради взагалі ліквідовано. Відтепер витрати на пожежну охорону, які задовольнялися з цього збору, були віднесені на баланс міських бюджетів.

У другій половині XIX ст. ситуація з протипожежним станом поселень ще більше загострилася внаслідок широкої забудови міст, що розгорнулася із зростанням промисловості та торгівлі, але, на жаль, здійснювалася з порушенням протипожежних вимог.

У зв'язку з цим 28 грудня 1860 р. урядом були вироблені основні положення щодо створення громадських пожежних команд. Однак лише у 1862 р. МВС Росії надало дозвіл створювати в повітових та волосних містах і селищах громадські пожежні команди, що склалися з вільнонайманих службовців.

Особовий склад громадських пожежних команд формувався з міщан, які не отримували жалування за участь у ліквідації пожеж, проте користувалися пільгами щодо виконання деяких міських повинностей. До складу таких команд могли входити й вільнонаймані служителі. Так, громадська пожежна команда м. Ржищева Київської губернії складалася з 8 пожежних. До складу пожежного обозу в 1908 р. входили: 8 коней, 4 діжки, насос, багорний хід тощо. Команда існувала за рахунок залишків сум від нотаріального та інших зборів.

Законом від 16 червня 1870 р. вирішення проблеми створення та функціонування пожежних частин покладалося на міські управи. Стаття друга цього закону зобов'язувала їх піклуватися «про заходи обережності від пожеж та інших лих» і покладала на них утримання пожежних команд, які вже існували або могли створюватися згодом. Відтак закон не розв'язав радикально питання щодо організації пожежних команд у містах, а поставив способи його вирішення в кожному випадку в залежність від розуміння членами управ місцевих інтересів та розвитку в населення почуття самозбереження. Повна відсутність у документі чітких вказівок на права та обов'язки міських управ щодо функціонування пожежних частин викликала відразу ж багато непорозумінь між ними та місцевою поліцейською владою, яка не звільнялася від обов'язку керувати пожежною частиною. Спроби переділу прав та обов'язків як з боку міських управ, так і місцевої поліції призводили до ще більшої дезорганізації пожежної справи в містах.

Непорозуміння виникали через невизначеність, яку форму організації пожежної допомоги вважати за поліцейську, а яку за громадську, який об'єм їх складу вважати достатнім, хто повинен проводити в них тривоги, огляд обозів тощо. Частина міських управ Правобережної України виступала за необхідність реорганізації існуючих поліцейських пожежних команд, інша — за вилучення їх зі складу поліції, близько 1/3 — за повне їх

скасування, а кожна четверта почала організовувати добровільні пожежні команди. Окремі міські управи стали знову вводити відмінену в 1856 р. в багатьох містах загальну пожежну повинність.

Суперечки з питань протипожежного захисту міст регіону нарешті дійшли до центральних владних органів. Накази Сенату, які невдовзі з'явилися, хоча й не внесли більш визначеного поняття щодо прав та обов'язків як міських управ, так і поліції, почасти розв'язали питання про різницю між громадськими та поліцейськими пожежними частинами. Зокрема, від 12 жовтня 1883 р. було зазначено, що штати поліцейських пожежних команд затверджуються згідно з нормативним табелем 1853 р. (ст. 2086 II тому Зведення Законів 1876 р.). В такому ж плані висловився Сенат і в указі від 5 жовтня 1901 р.

До 1873 р. пожежні частини на Правобережній Україні комплектувалися нижніми військовими чинами й вважалися нестройовими командами цивільного відомства. Пожежні команди, організовані з рекрутською системою комплектування, задовольняли своєю кількістю, але не якістю. Сама думка про присилування викликала у людини халатне, а то й вороже ставлення до роботи, яку вона виконувала, тим більше, якщо ця робота була їй не до вподоби. Так, 17 травня 1862 р. сталася велика пожежа в Києві на Подолі. З доповіді київського губернатора відомо, що «пожежні інструменти Подільської частини, незважаючи на близькість місця, де була пожежа, прибули туди на півтори години пізніше того, як вона почалася». В рішенні про покарання винних, брендмайору пожежного гарнізону міста було оголошено сувору догану за безладдя та нетверезий стан пожежних служителів³. Такі випадки були не поодинокі.

Тимчасом низький технічний рівень оснащення команд вогнеборців вимагав високих професійних якостей особового складу частин. Саме від їхнього уміння та злагодженої роботи залежало збереження майна й життя громадян не лише окремих осель, а інколи й цілих поселень. Підготовка до служби рядового складу підрозділів повністю покладалася на брендмейстерів. Єдиної програми підготовки кадрів не існувало. Важливою проблемою залишалося й питання про підготовку керівного складу пожежних частин. Унтер-офіцери та брендмейстери за професійними якостями мало чим відрізнялися від «пожежних служителів». Така проблематична ситуація у фаховій підготовці тривала майже до початку ХХ ст. З доповіді вінницької міської думи від 5 вересня 1903 р. відомо, що «...пожежні служителі, набрані до складу команди без усякого попереднього іспиту на придатність до пожежної справи, цілком ні до чого не привчені..., усі вони не знайомі навіть із самими елементарними вимогами правил гасіння пожеж. Очолює команду старший пожежний, який за своєю недосвідченістю у протипожежній справі не відрізняється від усіх інших»⁴.

Строковість рекрутської повинності вела за собою постійні зміни в особовому складі пожежних підрозділів, внаслідок чого багато служителів, які вже мали чималий досвід у пожежній справі, залишали команди у зв'язку із закінченням строку служби. А щоб навчити новобранців елементарним правилам і тактиці гасіння пожеж, потрібний був не один місяць наполегливої праці. Так, у листі до міністра внутрішніх справ від 8 листопада 1870 р. київський генерал-губернатор зазначав: «Нині підлягають звільненню в безстрокову відпустку з поліцейської і пожежної команд 40 чоловік»⁵. У відповідь на це міністерство направило для комплектування команд Києва, Липовця та Бердичева молодих рекрутів. Однак уже 14 травня 1871 р. київське губернське правління доповідало генерал-губернатору краю, що «...вони (новобранці. — *Авт.*) зовсім неспроможні до служби..., і перебування їх мало приносить користі...»⁶.

Складна ситуація з комплектуванням пожежних гарнізонів на Правобережній Україні змушувала МВС Росії вживати кардинальних заходів. Ще циркуляром за № 44 від 25 квітня 1860 р. міністерство заборонило комплектувати пожежні команди нижніми військовими чинами. Водночас циркуляром за № 58 від 21 травня 1861 р. було визначено головні заходи для створення міських професійних пожежних команд на основі вільного найму. Команди мали комплектуватися або вільнонайманими людьми, або міщанами за вибором громадськості міста. При виникненні міських вільнонайманих пожежних команд коні з пожежним обозом передавалися в розпорядження міста. Там, де міських коштів не вистачало на утворення команди та пожежного депо, дозволялося одноразово використати страховий запасний капітал. Усі розпорядження з питань функціонування пожежного обозу та команди покладалися на міські думи, але керівництво діями пожежних мало залишатися в руках поліції.

Перехід до комплектування професійних пожежних частин вільнонайманими служителями затягнувся через проблеми фінансування на роки. Навіть у Києві — найбільшому місті Південно-Західного краю — витратна частина міського бюджету в 1869 р. перевищувала прибуткову майже на 72,4 тис. крб.⁷ Інші міста Правобережної України перебували у ще гіршому фінансовому становищі, тому основу кадрового складу пожежних команд продовжували становити рекрути. В 1868 р. з 9 пожежних частин у Подільській губернії лише одна була переведена на вільнонайману. З доповіді київського губернського правління генерал-губернатору краю за № 5163 від 6 червня 1869 р. відомо, що пожежні частини губернії в більшості своїй комплектувалися за рахунок рекрутів⁸.

Остаточному врегулюванню цього питання сприяло введення загальної військової повинності, коли наказом міністра внутрішніх справ від 4 липня 1873 р. комплектування пожежних частин солдатами повністю припинилося. Таким чином, на кінець минулого століття на Правобережній Україні сформувалася система професійної організації гасіння пожеж, в якій водночас діяли вільнонаймані команди, що підпорядковувалися поліції, вільнонаймані команди під управлінням міського самоврядування та громадські пожежні команди.

В останній чверті XIX ст. витрати на протипожежні потреби зростали, однак процентне відношення між ними й загальною сумою витрат міст різко зменшувалося й упало з 6,95 % у 1885 р. до 3,85 % у 1899 р. Основними джерелами фінансування протипожежних заходів були: суми пожежного капіталу, суми земських страхових капіталів, загальноземські кошти, суми нотаріальних зборів та громадські кошти. Пожежний капітал був у підпорядкуванні страхового відділу МВС, а інші — в розпорядженні місцевих установ.

Рік у рік кількість пожеж на Правобережній Україні зростала. Із звітного огляду Київської губернії за 1895 р. відомо, що в той рік від 1574 пожеж згоріло 1779 дворів. Завдані збитки дорівнювали майже 2,3 млн крб. Кількість пожеж порівняно з 1894 р. збільшилася на 81, а сума збитків — на 0,21 млн крб. Водночас кількість дворів, які постраждали від вогню, зменшилася на 323, що вказує на позитивну діяльність як професійних, так і добровільних вогнеборців.

Сумний перелік пожеж 1895 р. в містах Київської губернії вражає своєю масштабністю. 8 березня у м. Сквирі згоріли кам'яний чотириповерховий млин та дерев'яний магазин із хлібом (6200 пудів). Сума збитків склала 26 840 крб. 6 травня у Плоскій дільниці Києва від необережного поводження з вогнем згоріли житлові та господарські будови на суму 68 400 крб. 25 травня на Подолі з тієї ж причини сталося водночас три по-

жежі, сума завданих ними збитків дорівнювала 123 000 крб. 30 липня того ж року в місті від підпалу було знищено вогнем 41 лавку, 8 ларів та 5 столів з товаром на загальну суму 160 000 крб. 1 вересня 1895 р. вогонь знищив рухоме й нерухоме майно 17 єврейських сімей у м. Радомишлі. Сума збитків склала 23 455 крб. 17 листопада у м. Каневі від підпалу згоріло 26 дерев'яних лавок, 2 комори та дахи 7 кам'яних закладів торгівлі. Загальна сума збитків склала 24 014 крб. 17 грудня в м. Черкаси згоріла будівля лісопильного заводу. Збитки від пожежі склали 20 000 крб. Вогняне лихо, що сталося 29 грудня у м. Тальному, в будинку графа Шувалова, перевершило за збитковістю всі зазначені пожежі — від несправності коминів повністю згорів будинок з усім майном вартістю в 400 000 крб.⁹

Складна протипожежна ситуація в 1895 р. потребувала активних дій міських органів влади Київської губернії, і ними було проведено ряд робіт по зміцненню пожежних команд. У м. Києві було закуплено 12 коней, 4 шкіряні залізні рукави для ручних труб, 15 рукавів для парового насоса, 2 водозабірних рукави та 8 саней для зимового ходу під діжки; у Бердичеві—3 старих коней замінено на молодих; у Каневі — куплено коня та відремонтвано пожежний насос; у Черкасах — пожежна команда збільшилася на два вогнеборці, було придбано двоє коней та висувну драбину.

В останні роки ХІХ ст. поступово, в міру вдосконалення організації гасіння пожеж, підвищення боєздатності пожежних частин, ситуація в пожежній безпеці міст Правобережної України поліпшилася. Значно зміцніли пожежні гарнізони великих міст. Збільшився штат пожежної команди Луцька (з 8 до 12 пожежних), на посаду брандмейстера був призначений унтер-офіцер Снітковський. Зріс чисельний склад пожежних гарнізонів Житомира, Черкас, Умані, Чигирини та інших міст.

На початку ХХ ст. суттєвих змін в організації пожежної охорони міст Правобережної України не відбулося. У 26 містах Росії утримання пожежних підрозділів обходилося в 10—100 крб., у 86 — в 100—500 крб., у 74 -в 500—1000 крб. і в 384 містах — у 1000—10 000 крб. на рік. Так, у 1901 р. пожежна команда м. Черкас складалася з 18 чоловік на чолі зі старшим пожежним. До пожежного обозу входило 18 коней, 3 пожежні насоси, 10 діжок, 3 драбини, 2 гідропульти та інше обладнання. Утримання пожежних та обозу обходилося місту лише в 130 крб. на рік.

У той період чисельний склад та оснащення професійних пожежних команд часто не відповідали протипожежним потребам. До того ж збільшення кількості пожеж при ускладненні роботи поліцейських частин свідчило про необхідність реорганізації поліцейських пожежних команд у громадські. За прикладами незадовільного стану поліцейських пожежних частин не треба було далеко ходити. Так, вінницький повітовий справник доповідав 25 листопада 1903 р. в канцелярію київського генерал-губернатора про те, що місцева пожежна команда, яка складалася з 16 чоловік, не мала власного депо і розміщувалася на подвір'ї повітового поліцейського управління в погано пристосованому дерев'яному помешканні. Штат у 16 чоловік існував у Вінниці без змін з 1874 р., а тимчасом населення міста і кількість дворів за цей період зросли майже втричі. В результаті такого стану пожежна команда не могла успішно виконувати протипожежні заходи. Повітове поліцейське управління в керівництві пожежною частиною обмежувалося лише найманням та звільненням службовців, заготовлею для них на міські кошти обмундирування та провіанту й видачею щомісячного жалування. Протипожежні потреби міста вимагали наявності команди чисельністю не менше 30 чоловік, якими керував би досвідчений брандмейстер, а також подвоєння кількості пожежного обладнання, створення депо та будівництва каланчі¹⁰.

5 вересня 1903 р. постановою за № 122 вінницька міська дума почала клопотання про передачу поліцейської пожежної команди під управління міського самоврядування, а 13 лютого 1904 р. прийняла проект про створення громадської пожежної команди. Міським самоврядуванням передбачалося звуження участі місцевої поліції в керівництві пожежною частиною. (Однак незмінним залишалось правило щодо підпорядкування команди вогнеборців під час гасіння пожеж розпорядженням поліції.) Розглянувши цю справу, Міністерство внутрішніх справ 21 квітня 1904 р. дало згоду на перетворення поліцейської команди в громадську. Міська дума отримала право створювати тимчасові відділення пожежної команди в окремих частинах міста, збільшувати склад команди та обозу, а також кошти на їхнє утримання. Усі пожежні приймалися на службу і звільнялися з неї міською думою. Окремим пунктом зазначалося, що пожежна команда, обоз та коні не можуть притягатися до роботи, яка не стосувалася їх службових обов'язків. Цей проект містив ще один надзвичайно важливий пункт, який стосувався керівництва поліцією діями пожежних і виходив за рамки типових положень щодо утворення громадських команд. У ньому зазначалося, що «вказівка прийомів і засобів гасіння пожеж відноситься цілком до обов'язків брандмейстера»¹¹.

Для остаточного розв'язання такого роду проблем Міністерство внутрішніх справ у вересні 1907 р. видало тимчасові правила щодо реорганізації громадських пожежних команд, які повинні були повністю замінити поліцейські. Вогнеборці України давно чекали цього, оскільки права брандмейстера значно обмежувалися місцевою поліцією. Поліцейська влада дивилася на пожежних, як на безкоштовну робочу силу. Тому досить часто пожежні обози, коні та й самі вогнеборці використовувалися на сторонніх роботах, що призводило до зниження боєздатності пожежних команд. Зокрема, ще в 1862 р., після кількох великих пожеж у Києві та незлагоджених дій пожежних при їх гасінні, київський губернатор звернувся до брандмайора з вимогою: «Негайно надати список, кому саме пожежними кінями і діжками доставляється вода для господарських потреб»¹². Проте спроби місцевої влади розв'язати це питання в той час так і не дали позитивних результатів. Почасті тому, що влада сама була зацікавлена у використанні фактично безоплатної праці пожежних. Відтепер правилами чітко заборонялося використання особового складу та коней пожежних частин на роботах, які не стосувалися пожежної служби.

Аналізуючи діяльність професійних пожежних команд на Правобережній Україні на початку ХХ ст., слід звернути увагу й на той факт, що державної пожежної охорони як такої ще не існувало. Пожежні команди фінансувалися за рахунок місцевого бюджету, а тому й стан пожежної справи у більшості випадків залежав від економічного потенціалу населеного пункту. В період економічного піднесення в 1908—1913 рр. у багатьох містах регіону спостерігалося економічне зміцнення пожежних команд. Саме тоді почали будуватися нові депо, встановлювалися телефонний зв'язок, електрична сигналізація та розширювалися пожежний реманент і техніка. Зокрема, в 1909 р. було побудовано нову двоповерхову кам'яну споруду для другої пожежної частини в м. Черкаси, у 1913р. стара дерев'яна будівля першої пожежної частини поступилася місцем також двоповерховій кам'яній. Протягом 1913—1914 рр. перша пожежна частина була забезпечена електричною сигналізацією та телефонним зв'язком, а в 1915 р. аналогічні нововведення з'явилися й у другій пожежній частині¹³. Загалом у 1908—1916 рр. на реорганізацію пожежної справи містом було витрачено близько 60 тис. крб. У 1912 р. особовий склад пожежної команди

збільшився до 38 чоловік, і на її утримання місцеве самоврядування виділило 7851 крб.

В усі часи ефективність боротьби людей з пожежами залежала значним чином від того, наскільки швидко було виявлено джерело загорання. До початку ХХ ст. основним засобом виявлення пожеж служила каланчева служба. Але й при найбільшій сумлінності вартового на вежі помітити пожежу можна було лише тоді, коли вогонь уже відкрито палахкотів. У дощову, а тим більше в туманну погоду можна було прогаяти й велику пожежу. Недосконалість каланчевої служби гостро почала відчуватися в останній третині ХІХ ст. У 1879 р. вперше в Південно-Західному краї (в Києві) почала діяти пожежна сигналізація. Управляючий Києво-Брестською залізницею звернувся до київського губернатора з проханням на випадок пожежі в київському вокзалі дозволити встановити телеграфне сполучення з Либідською пожежною частиною за рахунок коштів залізниці. 27 березня такий дозвіл було отримано, а невдовзі на допомогу пожежним прийшов пожежно-сигнальний дзвінок системи «Сіменса»¹⁴. У 1913—1915 рр. в Черкасах робилися спроби поліпшити пожежний зв'язок за допомогою електрики. На ліхтарних стовпах у центральній частині міста з'явилися сигнальні пристрої — круглі металеві коробки з кнопковою системою виклику. При пожежі потрібно було розбити скло й натиснути кнопку.

Подібні нововведення значно зменшили час на прибуття вогнеборців до місця пожежі з моменту загорання. З іншого боку, вони ж і додали роботи пожежним. Населення, яке й до цього нерідко розважалося викликом пожежних заради жарту, активно взялося випробовувати вправність вогнеборців за допомогою нового пристрою. Губернська влада на Правобережній Україні була змушена повести серйозну боротьбу з правопорушниками. Так, 3 травня 1913 р. вийшла постанова київського губернатора, штабмейстера Суковкіна «Про охорону апаратів мережі міської пожежної сигналізації», в якій, зокрема, зазначалося: «Забороняється робити явно неправильні виклики пожежної команди за допомогою оповісників пожежної сигналізації. За псування апарата-оповісника або мережі пожежної сигналізації винні притягаються до кримінальної відповідальності»¹⁵.

Робота пожежних при поліцейських частинах у дореволюційній Україні була вкрай важкою. Робочий день починався о 5(6)-ій годині ранку і тривав 15—16 годин. Служба була однозмінною. Пожежні вдень і вночі перебували на посту, не маючи жодного вільного дня протягом року, до того ж навіть уночі їм не дозволяли знімати чоботи, щоб не затримувати візд на пожежу. Становище пожежних Південно-Західного краю яскраво змалював поліцмейстер Житомира в листі, з яким він звернувся 19 квітня 1883 р. до голови страхового товариства князя Львова. Він зазначав: «Пожежний служитель і розбитий, і в мокрому одязі, голодний, очікує нової тривоги, тому що повинний бути готовий з'явитися на поклик і вступити в боротьбу з вогнем для користі іншого. Мати іншу зміну одягу, мати гарячу їжу і чай на одержувані 12 крб. на місяць буквально неможливо»¹⁶.

Щоб тримати пожежних у покорі, до них застосовували різні форми покарання: мордобій, різки, холодний карцер, а також позачергові чергування поблизу воріт, під дзвоном, а за більш серйозні провини посиляли при повному бойовому спорядженні на каланчу з ранцем, в якому було від 12 до 16 кг вантажу. Лише реформи уряду Олександра II та припинення комплектування пожежних частин солдатами покращили становище вогнеборців.

Заробітна плата рядового пожежного була низькою. В 30—60 роки ХІХ ст. на Правобережній Україні вона складала від 50 коп. до 2 крб. на

місяць. У 1896 р., наприклад, пожежні Київської губернії отримували таку платню: рядові по 12 крб., а унтер-офіцери по 18 крб. на рік. Окрім цього, їм надавалося по 30 крб. на рік на харчування та 35 крб. для рядового і 40 крб. для унтер-офіцера на обмундирування. Вартість бойового одягу здебільшого вираховувалася із заробітку. В комплект пожежного одягу входили: каптан із сірого солдатського сукна та шкіряна чи мідна каска. Оскільки працювати нерідко доводилося на колінах, то пожежні чоботи мали дуже високі халяви та низькі каблукі¹⁷.

У перші роки поширення вільного найму в пожежних частинах Правобережної України оплата праці вогнеборців суттєво не підвищилася. У 70-х роках XIX ст. утримання рядових пожежних частин Київської губернії коливалося в залежності від наповненості бюджету міст від 72 до 140 крб. на рік, у Подільській губернії та на Волині — від 84 до 144 крб. Як повідомлялося в листі подільського губернського правління до генерал-губернатора краю, «нижні чини воєнного відомства, з яких складаються нині команди..., на думку губернського правління, можуть бути замінені вільнонайманими не раптово, а в міру вибуття нижніх чинів у відставку з виплатою вільнонайманним жалування з міських прибутків і з таким розрахунком, щоб утримання одного вільнонайманого обходилося по можливості не дорожче відряджених воєнним відомством»¹⁸.

Пожежні не мали найелементарніших прав. Згідно зі Статутом внутрішньої служби, начальник звертався до пожежного лише на «ти». Вогнеборцям заборонялося вступати у спілки та товариства, відвідувати клуби й зібрання. У деяких містах їм заборонялося їздити на конках і в трамваях, заходити в громадські сади й парки, де висіли оголошення: «Нижнім чинам та з собаками вхід заборонений».

Напевно, цими обставинами й пояснюється велика плінність кадрів у професійній пожежній охороні. В 1902 р. у часопису «Пожарное дело» зазначалося: «Серед ...причин, які викликають негативні тенденції в складі пожежних команд, чільне місце посідає короткочасність служби найбільш здібних пожежних. Більшість з них ставляться до цієї професії як до такої, якою можна годуватися лише доти, поки немає іншого, більш вигідного ринку для застосування власної праці»¹⁹.

Щоб вирішити проблему плінності кадрів, міські органи самоврядування стали застосовувати додаткові виплати. Так, у 1909 р. міська управа Черкас видала постанову, згідно з якою вводилася додаткова оплата за вислугу років. За цією постановою, пожежні, які служили без перерви, за кожні три роки отримували до заробітної плати додатково 12 крб. на рік. Але такі надбавки давалися лише тричі.

У процесі гасіння пожеж здебільшого панувала ручна праця, оскільки техніка була відсталою. Це призводило до перевтомлення та численних нещасних випадків, а нерідко й до людських жертв. Охорони праці та системи державного страхування життя пожежних не існувало. Вони страхувалися за власний кошт у товаристві «Блакитного хреста», роблячи щомісячні внески зі своєї невеликої зарплати. Частими були випадки загибелі пожежних цілими групами. Зокрема, у квітні 1901 р. на гасінні пожежі пасажу Менделевичів загинули пожежні одеського гарнізону Радзівський та Коваленко²⁰. У 1902 р. трагедія повторилася в Одесі під час гасіння пожежі в Оперному театрі, коли в боротьбі з вогнем віддали життя ще четверо пожежних. Загалом в Україні за 13 років (з 1901 по 1914 рр.) постраждало, приборкуючи вогонь, близько 100 вогнеборців.

Однак, незважаючи на всі негаразди, у професійній пожежній охороні Правобережжя, як і всієї України, протягом другої половини XIX — по-

чатку ХХ ст. склалися славні бойові традиції: любов до своєї професії, самовідданість та взаємодопомога при виконанні службових обов'язків. Деякі сторони організації пожежної охорони України були навіть вищі, ніж за кордоном, хоча пожежна охорона там матеріально-технічно була оснащена краще. Професійні пожежні Правобережної України неодноразово відзначалися Імператорським російським пожежним товариством (ІРПТ). У травні 1913 р. нагрудні срібні знаки ІРПТ отримали члени київської міської пожежної команди — брандмейстер А. Марков та п'ять його підлеглих. Ще 10 пожежних отримали бронзові відзнаки. Аналогічні нагороди отримали й вогнеборці м. Умані²¹.

Діяльність професійних пожежних команд у містах Правобережної України вплинула на суттєве зменшення кількості пожеж та їх жакливих наслідків. Своєю організованою роботою вони не лише вселяли надію громадськості міст у можливість подолання вогняної стихії, а й переконували в необхідності боротися з нею. Цілеспрямована позиція керівництва пожежних гарнізонів щодо активної участі держави у формуванні та забезпеченості діяльності професійних пожежних команд створила умови для організації на початку ХХ ст. державної пожежної охорони. Однак остаточно це питання було вирішене лише в післяреволюційний період.

¹ Див.: Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі — ЦДІА України), ф. 442, оп. 47, спр. 458, арк. 4—6.

² Там же, арк. 15-16

³ Там же, оп. 39, спр. 396, арк. 1.

⁴ Там же, оп. 656, спр. 195, арк. 9.

⁵ Там же, оп. 47, спр. 458, арк. 34.

⁶ Там же, арк. 43.

⁷ Там же, арк. 24.

⁸ Див.: Там же, арк. 14.

⁹ Див.: Там же, оп. 626, спр. 277, арк. 30—31.

¹⁰ Див.: Там же, оп. 656, спр. 195, арк. 2.

¹¹ Там же, арк. 10—15.

¹² Там же, оп. 39, спр. 396, арк. 2.

¹³ Див.: Державний архів Черкаської області, ф. 8, оп. 1, спр. 500, арк. 5—6.

¹⁴ Див.: ЦДІА України, ф. 442, оп. 532, спр. 39, арк. 2—3.

¹⁵ Киевские ведомости. — 1913. — № 50 (16 мая). — С. 2.

¹⁶ Державний архів Житомирської області, ф. 542, оп. 2, спр. 39, арк. 23.

¹⁷ Див.: ЦДІА України, ф. 442, оп. 47, спр. 458, арк. 16.

¹⁸ Там же, арк. 20.

¹⁹ Золотницький И. К. вопросу о комплектовании пожарных команд // Пожарное дело. — 1902. — № 16. — С. 247.

²⁰ Пожарное дело. - 1902. - № 16. - С. 251.

²¹ Киевские ведомости. — 1913. — № 50 (16 мая). — С. 1.